

ΙΩΑΝΝΟΥ Ν. ΘΕΟΔΩΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΚΑΙ ΖΩΗ

ΜΙΚΡΑ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΑ

ΚΕΙΜΕΝΑ

ΑΘΗΝΑ 1967

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΚΑΙ ΖΩΗ

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΙΩΑΝΝΟΥ Ν. ΘΕΟΔΩΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΚΑΙ ΖΩΗ

ΜΙΚΡΑ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΑ
ΚΕΙΜΕΝΑ

ΑΘΗΝΑ 1967

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

Η Ρ Ο Λ Ο Γ' Ο Σ

Τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ μικρὰ αὐτὰ φιλοσοφικὰ κείμενα ἔχουν ἤδη ἐκδοθῆ, ἀλλὰ ἀπὸ πολλὴν καιρὸν τώρα δὲν ὑπάρχουν στὴν ἀγορὰ τοῦ βιβλίου. Ἄλλα πάλιν ἐκδίδονται πρότερον τώρα. Ἴσως ἐπειδὴ τὰ θέματα ποὺ τέμνουν ἔχουν ἀμεση σχέση μετὰ τὴν ζωὴ, καὶ ἴσως ἐπειδὴ εἶναι καὶ σύντομα, ζητοῦνται πολὺ ἀπὸ τὸ ἀναγνωστικὸ κοινόν. Αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ ζήτησις μετὰ ἀνάγκασιν τὰ συγκεντρώσει σὲ ἓνα τόμο καὶ τὰ περιωδήσει ἕλα μίξιν στὸν ἀναγνωστικὸν μου. Ἐμειναι βέβαια καὶ πολλὰ ἄλλα ἔξω ἀπὸ τὸν τόμον αὐτὸν καὶ ἴσως πρόκειται καὶ αὐτὰ τὰ συγκεντρωθῆναι καὶ ν' ἀποτελέσωσιν ἓνα ἄλλον τόμον. Τὰ σύντομα εἰς γένει κείμενα, ἐνῶ εἶναι περισσότερα προσιτὰ στὸν ἀναγνωστικόν, ἔχουν συνήθως μίαν περιεργὴν τύχην, γιὰτὶ ἢ εἶναι συμπιεσμένα μέσα σὲ τόμους περιοδικῶν, ὅποτε χρειάζεται κάποια προσπάθεια τὰ ἀναζητήσει ὁ ἀναγνωστικὸς, ἢ εἶναι ἀποτελεῖς ἐκδομένα καὶ ξεαντλοῦνται γρήγορα, ὅποτε μάλιστα τὰ ἀποζητεῖ ὁ ἀναγνωστικὸς.

Τὰ κείμενα ποὺ συγκεντρώσει α' αὐτὸν ἔδω τὸν τόμον ἔχουν γραφῆ κατὰ καιροῦς εἴτε ἀπὸ κάποια ἐξωτερικὴ ἀφορμὴ, ὅπως εἶναι οἱ λόγοι, εἴτε ἀπὸ ἐσωτερικὴ ἀνάγκη. Ὅμως δὲν διαφέρουν ποιητικῶς τὰ μὲν ἀπὸ τὰ δὲ — γιὰτὶ, ὅταν καιρὸς ἀποφασίσῃ τὰ γράφει, ἐνῶ ἕσσον ἀέβηται τὴν σκέψιν του καὶ τὴν μορφήν της, εἴτε ἀπὸ ἐξωτερικὴ ἀφορμὴ εἴτε ἀπὸ ἐσωτερικὴ ἀνάγκη γράφει, εἶναι ὑποχρεωμένος τὰ μείνῃ πιστὸς στὸ εἶναι του, τὰ δῶσις δηλαδὴ μετὰ τὸ κείμενόν του, τὸ γραπτὸν του, ἐξ ὁλοκλήρου τὴν οὐσίαν τοῦ ἑαυτοῦ του. Τοῦτο λοχύει γιὰ ὅλα τὰ εἴδη τοῦ λόγου, ποιητικοῦ ἢ

πεζοῦ, κατ' ἐξοχήν ὁμῶς ἰσχύει γιὰ τὸ φιλοσοφικὸ λόγῳ, γιὰ τὸ φιλοσοφικὸ κείμενο — γιὰτὶ ἐδῶ πυκνώνονται σὲ μιὰ ἐνότητα, σὲ ἐνιαία σύνθεση ὅλα τὰ στοιχεῖα τῆς ψυχικῆς καὶ πνευματικῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ζητοῦν τὴν ἔκφρασή των. Ἐνα φιλοσοφικὸ κείμενο ἢ περιέχει ὅλη τὴν ἐσωτερικὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου ποὺ τὸ γράφει, ἢ εἶναι μάλιστα φιλολόγημα — καὶ εὐκολο παιγνίδι λέξεων. Λέν ἔχομε ἀκόμα ὡς λαὸς τὴν εὐτυχία, νὰ ἔχομε δικὰ μας, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἀρχαῖα καὶ τὰ βυζαντινά, πολλὰ νεοελληνικὰ φιλοσοφικὰ κείμενα. Ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὰ ὀλίγα ποὺ ἔχομε μερικὰ ἀνήκουν στὸ εἶδος ποὺ τὸ ἐχαρακτήρισα πρὶν ὡς «μάλιστα φιλολόγημα καὶ εὐκολο παιγνίδι λέξεων». Τὸ φιλοσοφικὸ κείμενο δικαιώνεται μόνον ἀπὸ τὰ νοήματά του — καὶ κατὰ δεύτερο λόγο ἀπὸ τὴ μορφή του. Νόημα καὶ μορφή, περιεχόμενο, οὐσία καὶ ἔκφραση, εἶναι καὶ ἐδῶ στενότερα συνυφασμένα, καὶ κατ' οὐσίαν αὐτὰ δὲν χωρίζονται. Τοῦτο ἰσχύει εἴτε στὴ δημοτικὴ εἴτε στὴν καθαρεύουσα εἶναι γραμμένο τὸ κείμενο. Ὁ νόμος μορφῆς καὶ ὕλης, δηλαδὴ ἡ ἐσωτερικὴ σχέση μορφῆς καὶ περιεχομένου, ἰσχύει καὶ εἶναι ἀκατάλυτος σὲ ὅλα τὰ εἶδη τῆς πνευματικῆς δημιουργίας, καὶ σὲ ὅλους τοὺς τρόπους τοῦ ἐκφράζεσθαι, δηλαδὴ ἀπὸ τὴν ἀρχιτεκτονικὴν, ποὺ εἶναι ἡ περισσότερο συγκεκριμένη τέχνη, ὡς τὴ φιλοσοφία, ποὺ εἶναι, ὅπως λέγεται, ἡ περισσότερο ἀφηρημένη τέχνη τοῦ λόγου.

Τὰ θέματα — ποὺ ἀναπτύσσονται μέσα στὰ μικρὰ φιλοσοφικὰ κείμενα — ποὺ συγκεντρῶνω σ' αὐτὸν τὸν τόμο — εἶναι πολλά, ἀλλὰ ὅλα ἔχουν ἄμεση σχέση μὲ τὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου, εἶναι ὅλα καταστατικὰ θέματα εἴτε τῆς ζωῆς τοῦ ἔθνους εἴτε τῆς ζωῆς τοῦ ἀτόμου. Ἡ πρώτη μεγάλη δμάδα θεμάτων, ποὺ ἐκτείνεται ὡς τὴν σελίδα 191, συζητεῖ καὶ ἀναλύει βασικὰ θέματα τῆς ἱστορικῆς παρουσίας τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Τὰ σχετικὰ κείμενα, ὅση αὐτοτέλεια καὶ ἴσως ἔχουν, συνδέονται στενότερα μεταξὺ των καὶ ἀναλύουν προβλήματα καὶ καταστατικὰ βιώματα τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ

τῆς ὑέσεώς του μέσα στὸν κόσμο. "Όλα πηγάζουν ἀπὸ τὴν ἐσώτατη ἀνάγκη — ἔστω καὶ ἂν ἡ ἀφορμὴ γιὰ νὰ γραφοῦν ἔρχεται ἀπ' ἔξω, δηλαδή ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ ζωὴ — ν' ἀποκτήσωμε σαφήνεια γιὰ τὸ εἶναι μας, καὶ ἔτσι νὰ τοποθετήσωμε τὸν ἑαυτό μας μέσα στὸν κόσμο, καὶ στὸν σκληρὸν ἀγῶνα τῆς ζωῆς. Τὸ τελευταῖο κατὰ σειρὰν ἀπ' αὐτὰ τὰ κείμενα συνθέτει ὅλα τὰ προηγούμενα καὶ ἐρμηνεύει τὸ πνεῦμα τοῦ νεοελληνισμοῦ καὶ τὴ θέση του μέσα στὴ σύγχρονη τροπὴ τῶν καιρῶν.

Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ ἐδῶ στὸ σύντομο αὐτὸν πρόλογο λόγος γιὰ ὅλα τὰ κείμενα τοῦ τόμου αὐτοῦ, μὲ αὐτὸ θὰ περιορισθῶ νὰ ἀναφέρω ἀκόμα μόνον μερικά. Καὶ πρῶτα-πρῶτα θὰ μνημονεύσω τὸ κείμενο μὲ τὸν τίτλο «Ἡ φιλοσοφικὴ θεώρησις τῆς ἐποχῆς μας», ὅπου γίνεται προσπάθεια νὰ ἐρμηνευθοῦν τὰ κύρια γνωρίσματα τοῦ καιροῦ μας, τὰ βασικὰ προβλήματα ποὺ συνταράσσουν τὸν σημερινὸ ἄνθρωπο, καὶ γενικῶς νὰ ἐκτιμηθῇ ἡ οὐσία καὶ νὰ ἐξηγηθῇ ἀπὸ ποῦ προέρχεται ἡ ἀγωνία τῆς ἐποχῆς μας. Ἀντίθετα πρὸς πολλὰ καὶ ποικίλα κηρύγματα ἀπαισιοδοξίας, τὸ κείμενο τοῦτο ἐκφράζει, πέρα ἀπὸ τὴν ἀντινομία ἀπαισιοδοξίας καὶ αἰσιοδοξίας, τὴν οὐσία τῶν ἀγῶνων τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος, ὅσο καὶ ἂν δοκιμάζεται, στέκει ὡς ἀπόλυτη ἀξία. Θὰ κατορθώσῃ, ἔτσι πιστεύω, νὰ ἀνοίξῃ τὸ δρόμο του πρὸς τὸ μέλλον καὶ ν' ἀποκαταστήσῃ τὸ εἶναι του. Ἡ ζωὴ καὶ ἡ ἱστορία εἶναι κατ' οὐσίαν τραγική, καὶ ὁ ἄνθρωπος μὲ τοὺς ἀγῶνες — τοῦτο εἶναι τὸ κύριο καὶ σημαντικὸ — καὶ ὅταν φαίνεται ὅτι ἐπιδιώκει τὴν εὐημερία του, κατ' οὐσίαν ἐκεῖνο ποὺ ζητεῖ εἶναι ἡ ἐλευθερία του. Ὁ πραγματικὸς ἄξων τῆς ζωῆς καὶ τῶν ἀγῶνων τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ ἐλευθερία του, ποὺ τόσο σπάνια ὑπῆρξε ἐπὶ τῆς γῆς. Πῶς θὰ σώσῃ ὁ ἄνθρωπος τὴν ἐλευθερία καὶ τὴν ἀξιοπρέπειά του — τοῦτο εἶναι τὸ βασικὸ πρόβλημα, εἴτε ὅταν ἀνοίγῃ τὸν ἀγῶνα νὰ κατακτήσῃ τὸ φυσικὸν κόσμον ἰγύρω του, εἴτε

δταν μοχθῆ νὰ μορφώση τὸν ἑαυτό του, εἴτε δταν βάζη δλη τῆ δύναμη τῆς ψυχῆς του νὰ ξεπεράση τὸν κόσμον καὶ ν' ἀνοίξη τὸ δρόμον τῆς μεταφυσικῆς καὶ νὰ πλησιάση μὲ τὸ πνεῦμα καὶ τὴν ψυχὴν του τὸ Θεό.

Τὰ κείμενα ποὺ συνεκέντρωσα σ' αὐτὸν τὸν τόμον εἶναι γραμμένα ἄλλα στὴν καθαρεύουσα καὶ ἄλλα στὴ δημοτικὴ. Τοῦτο ἴσως παρεξηγηθῆ ἀπὸ μερικοὺς, οἱ ὁποῖοι ἀπὸ φανατισμὸ εἶναι ἔτοιμοι νὰ κατηγορήσουν τὸ συγγραφέα, ὅτι ἄλλαξε γνώμη ὡς πρὸς τὸ μεγάλο πρόβλημα ποὺ κατατρύχει τὴ ζωὴ μας, δηλαδὴ τὸ γλωσσικόν. Γι' αὐτὸ πρέπει νὰ δώσω ἀμέσως τὴν ἐξήγησιν. "Ὅσα εἶναι γραμμένα στὴν καθαρεύουσα εἶναι κείμενα λόγων ποὺ εἶπα κατ' ἐντολὴν τῶν ἰδρυμάτων στὰ ὁποῖα ἀνήκω καὶ ἐργάζομαι. "Ὅταν ἕνα πνευματικὸ ἴδρυμα μοῦ ἀναθέτει νὰ ὁμιλήσω — μὲ τὴν εὐκαιρίαν μιᾶς ἐθνικῆς ἐορτῆς ἢ ἄλλου γεγονότος — εἶμαι ὑποχρεωμένος νὰ σεβασθῶ ὅ,τι ἰσχύει καὶ ἐπικρατεῖ ὡς παράδοσις καὶ δὲν ἔχω κανένα δικαίωμα νὰ θίξω τὰ κρατοῦντα καὶ ἰσχύοντα μέσα σ' αὐτὸ τὸ ἴδρυμα. "Ὅταν ὁμως γράφω ἢ ὁμιλῶ δίχως τὴν ἐντολὴν ἑνὸς σώματος, εἶμαι ἐλεύθερος νὰ χρησιμοποιήσω τὴ γλῶσσα ποὺ ἀπὸ μιὰ γενεὰ τώρα καθιέρωσα στὰ συγγράμματά μου, δηλαδὴ τὴν ὑψηλὴν δημοτικὴν. Δὲν θὰ σταματήσω τώρα ἐδῶ στὸ πρόβλημα, γιὰ νὰ ἐξηγήσω τί εἶναι ἡ ὑψηλὴ δημοτικὴ γλῶσσα. Τοῦτο ἄλλωστε γίνεται μέσα στὸ ἴδιον τὸ βιβλίον. Τὸ μόνον ποὺ θέλω ἐδῶ νὰ τονίσω εἶναι ὅτι δὲν παραδέχομαι τὴ βία ποτέ, οὔτε δταν πρόκειται νὰ εὐνοήσω τὴ γλῶσσα ποὺ ἀγαπῶ καὶ προτιμῶ, δηλαδὴ τὴν ὑψηλὴν δημοτικὴν. Ἡ βία εἶναι δυνατόν νὰ προσλάβῃ πολλὰς μορφάς, καὶ ἡ περισσότερὴ σκληρὴ εἶναι ὁ νόμος. Δὲν πιστεύω λοιπὸν ὅτι εἶναι δυνατόν ποτέ μὲ τὸν νόμον νὰ ἐπιβληθῆ μία γλῶσσα, οὔτε ἔγινε τοῦτο ποτέ σὲ λαοὺς μὲ μεγάλη ἱστορίαν. Κανεὶς ἀπὸ τοὺς δυτικούς λαοὺς, ποὺ τοὺς χρησιμοποιοῦν ὡς παράδειγμα πολλοὶ ὁπαδοὶ αὐτῆς τῆς βίας τοῦ νόμου, δὲν ἐχρησιμοποίησε ποτέ τὴ σκλη-

ρότητα τοῦ νόμου γιὰ νὰ ἐπιβάλη τὴ γλῶσσα ποὺ ὁμιλεῖ καὶ γράφει. Ἡ γλῶσσα τοῦ καθενὸς ἀναπτύχθηκε ὀργανικῶς καὶ σιγὰ - σιγὰ ἀπὸ τοὺς συγγραφεῖς του. Δημιουργεῖται ἢ γλῶσσα ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους ποὺ τὴν καλλιεργοῦν καὶ τὴν γράφουν, καὶ σιγὰ - σιγὰ ἀπλώνεται στὰ χεῖλη ὄλων καὶ ἐπικρατεῖ.

Τὰ θέματα ποὺ ἀναπτύσσονται στὰ μικρὰ κείμενα αὐτοῦ τοῦ βιβλίου εἶναι πάρα πολλά, καὶ ἐνδιαφέρουν κάθε μορφωμένο ἄνθρωπο, εἴτε εἶναι αὐτὸς ἀπόφοιτος τοῦ Γυμνασίου, εἴτε εἶναι ἀπόφοιτος τῶν Ἀνωτάτων πνευματικῶν ἰδρυμάτων. Ἀκριβῶς ἢ ζήτηση τῶν κειμένων αὐτῶν ἀπὸ ὅλα τὰ στρώματα τῶν μορφωμένων ἀνθρώπων μὲ ἐπίσημο νὰ τὰ συγκεντρώσω σ' αὐτὸν τὸν τόμο καὶ νὰ τὰ παραδώσω στὴ δημοσιότητα ὡς ἓνα σῶμα.

Ὁ γενικὸς τίτλος τοῦ βιβλίου «Φιλοσοφία καὶ ζωὴ» θέλει ἀκριβῶς νὰ δηλώσῃ ὅτι ὅλα τὰ θέματα ποὺ ἀναπτύσσονται ἐδῶ προβάλλουν κατ' εὐθείαν ἀπὸ τὴ ζωὴ, καὶ ὅτι ἡ ἀνάπτυξή των εἶναι καθαρῶς φιλοσοφική. Ἡ φιλοσοφία ἄλλωστε δίχως τὴ ζωὴ καὶ τὰ προβλήματα τῆς δὲν εἶναι νοητή. Ἡ φιλοσοφία προέρχεται ἀπὸ τὴ ζωὴ, ὅταν αὐτὴ ὠριμάζῃ, καὶ γυρίζει στὴ ζωὴ καὶ τὰ μεγάλα προβλήματα τῆς, εἶναι ἢ κατ' ἐξοχὴν ἀνθρωπολογικὴ ἐπιστήμη. Ὁ εἰδικὸς τίτλος τοῦ βιβλίου «Μικρὰ φιλοσοφικὰ κείμενα» θέλει ἀκριβῶς νὰ ἐπισημάνῃ ὅτι δὲν πρόκειται γιὰ ἓνα συνεχὲς κείμενο, ὅπου ἀναπτύσσεται ἓνα θέμα, ἀλλὰ γιὰ πολλὰ κείμενα μικρῶν διαστάσεων, ὅπου συζητοῦνται πολλὰ προβλήματα τῆς ζωῆς.

Δεκέμβριος 1966

Ι. Ν. ΘΕΟΔΩΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ

1.

ΤΟ ΝΟΗΜΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ¹

Ἐορτάζομεν σήμερον τὸν ἑνιαυτὸν τοῦ Κυρίου καὶ τὸν ἑνιαυτὸν τῶν Ἑλλήνων συνάμα. Δύο «χαῖρε», ἐκφράζουν τὸ νόημα τῆς σημερινῆς μεγάλης ἡμέρας: τὸ «χαῖρε, κεχαριτωμένη Μαρία» καὶ τὸ «χαῖρε, ὦ χαῖρε, λευτεριά». Τὸ πρῶτον προφέρεται ἀπὸ τὰ χεῖλη τοῦ ἁγγέλου καὶ εὐαγγελίζεται τὴν ἑνσάρκωσιν τοῦ Θεοῦ Λόγου καὶ τὴν λύτρωσιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ἀπὸ τὰ δεσμὰ τῆς ἁμαρτίας, τὸ δεύτερον προφέρεται ἀπὸ τὰ χεῖλη τοῦ ποιητοῦ τῶν Ἑλλήνων καὶ εὐαγγελίζεται τὴν λύτρωσιν τοῦ ἑλληνικοῦ γένους ἀπὸ τὰ δεσμὰ τῆς δουλείας.

Ὅ,τι ἦτο διὰ τὸν Πλάτωνα ἀδύνατον, τοῦτο ἔξαγγέλλεται τώρα ὡς γεγονός. «Θεὸς ἀνθρώπῳ οὐ μείγνυται», λέγει ὁ Πλάτων εἰς τὸ Συμπόσιον διὰ τοῦ στόματος τῆς Διοτίμας. Ἄνθρωπος καὶ Θεὸς ἀποτελοῦν κατὰ τὸν Πλάτωνα δύο ἀπείρως ἄνισα μεγέθη. Καὶ ὁ μὲν ἀνθρώπος δύναται μὲ ἐσωτερικὸν δραματικὸν ἀγῶνα νὰ δμοιωθῆ μόνον, ὄχι ὅμως καὶ νὰ ταυτισθῆ μὲ τὸν Θεόν, ὁ δὲ Θεὸς ἀναπαύεται ἐς αἰεὶ ἐπέκεινα τῶν ἀνθρωπίνων. Χάσμα μέγα διαχωρίζει τὸν ἄν-

1. Πανηγυρικὸς λόγος, ἐκφωνηθεὶς τὴν 25ην Μαρτίου τοῦ 1957 ἐν τῇ μεγάλῃ αἰθούσῃ τῶν τελετῶν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν κατ' ἐντολὴν τῆς Πανεπιστημιακῆς Συγκλήτου.

Υρωπον ἀπὸ τὸν Θεόν. Μόνον ὁ Ἔρως, ὁ μέγας δαίμων, ὁ ὅποιος εἶναι ἀνώτερος τοῦ ἀνθρώπου καὶ κατώτερος τοῦ Θεοῦ, ἴσταται μεταξὺ τῶν δύο καὶ ἀποτελεῖ τὸν ἕμμεσον συνδετικὸν κρίκον τῶν ἀνθρωπίνων μετὰ τὰ θεῖα, τῶν θνητῶν μετὰ τὰ ἀθάνατα. «Γαύτη τῇ μηχανῇ θνητὸν ἀθανασίας μετέχει». Ὁ Ἔρως «ἐρμηνεύει καὶ διαπορθμεύει εἰς τοὺς Θεοὺς τὰ παρ' ἀνθρώπων καὶ εἰς τοὺς ἀνθρώπους τὰ παρὰ Θεῶν». Ὡν δὲ μεταξὺ ἀμφοτέρων ὁ Ἔρως συμπληρώνει, γεφυρώνει τὸ χάσμα μεταξὺ ἀνθρωπίνων καὶ θεῶν. Ἡ Πενία καὶ ὁ Πλοῦτος εἶναι οἱ γεννήτορες τοῦ ἔρωτος. Καὶ ἡ μὲν Πενία δηλώνει τὴν ἀμάθειαν τοῦ ἀνθρώπου, ὁ δὲ Πλοῦτος σημαίνει τὴν σοφίαν τοῦ Θεοῦ. Ὁ ἴδιος ὁ Ἔρως ὅμως δὲν εἶναι οὔτε ἀμαθὴς οὔτε σοφός, εἶναι ἡ τάσις τοῦ ἀνθρώπου νὰ φιλοσοφήσῃ. Εἶναι ὁ Ἔρως φιλόσοφος, εἶναι ἡ φιλοσοφία. «Θεῶν οὐδεὶς φιλοσοφεῖ οὐδ' ἐπιθυμεῖ σοφός γενέσθαι· ἔστι γάρ».

Ὁ Θεὸς λοιπὸν κατὰ τὸν Πλάτωνα δὲν ἐξέρχεται ἀπὸ τὸ εἶναι του ποτέ, δὲν ἐγκαταλείπει τὴν μακαριότητα καὶ τὴν λαμπρότητά του, διὰ νὰ ἀναμειχθῇ μετὰ τὰ ἀνθρώπινα. Ὁ Θεὸς εἶναι πάντοτε ἐπέκεινα καὶ αὐτοῦ τοῦ νοῦ τοῦ ἀνθρώπου.

Ὅ,τι συνεπῶς ἐθεώρησεν ὁ νοῦς τοῦ Πλάτωνος ἀδύνατον, ὅ,τι ἦτο κατ' ἀνθρώπον ἀδιανόητον, τοῦτο ἐξαγγέλλεται τώρα ὡς γεγονός. «Καὶ ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν». Πτωχεύει τώρα ὁ Θεός, «εἶνα οἱ ἀνθρώποι τῇ ἐκείνου πτωχείᾳ πλουτίσωσιν». Ἀνταλλάσσει ὁ Θεὸς τώρα τὸ εἶναι του μετὰ τὸ εἶναι τοῦ ἀνθρώπου, καὶ τοῦτο εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς λυτρώσεως τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὰ δεσμιὰ τῆς ἀμαρτίας, ἡ ὁποία διαλύει τὸν ἀνθρώπον. Ὁ πρῶτος Ἀδάμ ἐπλανήθη οἰκτρῶς, ὅταν διανοήθη ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ Θεός! «Καὶ ἔσεσθε ὡσεὶ Θεοί». Αὐτὸς ἦτο ὁ δελεαστικὸς λόγος τοῦ ὄφραος πρὸς τοὺς πρωτοπλάστους. Ὁ ὄφρις ὅμως δὲν εἶναι κανεὶς ἄλλος παρὰ ὁ ἴδιος ὁ ἀνθρώπος, ὁ ὅποιος πιστεύει ὅτι μετὰ τὴν πτωχίην του γνῶσιν εἶναι δυνατὸν νὰ ταυ-

αισθη με τον Θεόν, να γίνη και αυτός Θεός. Ἀντιθέτως ὁ δεύτερος Ἀδάμ, ὁ Λόγος και Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, παραιτεῖται τῆς θείας του μορφῆς και προσλαμβάνει «μορφὴν δούλου», ἀφῆνει τὸ «σῶμα τῆς δόξης αὐτοῦ» και ἐνδύεται τὸ «σῶμα τῆς ταπεινώσεως», τὸ «σῶμα τῆς σαρκός», γίνεται σὰρξ, δίχως ὅμως νὰ χάσῃ τὴν θείαν του οὐσίαν. Τοῦτο εἶναι τὸ μέγα παράδοξον, τὸ ἀντιλεγόμενον σημεῖον τῆς ἱστορίας, ἡ διπλῆ φύσις τοῦ δευτέρου Ἀδάμ, τοῦ Θεανθρώπου. Τοῦτο εἶναι, ὅπως λέγει ὁ Παῦλος, σκάνδαλον διὰ τοὺς Ἰουδαίους και μωρία, δηλαδὴ ἀδιανόητον, διὰ τοὺς Ἕλληνας, ὅτι δηλαδὴ ὁ ταπεινωμένος και ἐσταυρωμένος εἶναι ὁ Θεός, ὅτι ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ, ὁ «πρωτότοκος πάσης κτίσεως», μένει ὁ αὐτός και ἐν τῇ ταπεινώσει και ἐν τῇ ὑψώσει του. Ἡ ταπεινώσις ὄχι μόνον δὲν θίγει τὸ θεῖον του μεγαλεῖον, ἀλλὰ τὸ ἀποκαλύπτει. Αὐτός, ὁ ἐξ ὀλοκλήρου ταπεινωμένος, ὁ ἀνὰ πᾶσαν ἡμέραν τῆς ἐπιγείου ζωῆς του ἐνταφιαζόμενος, αὐτός ὁ μὴ ἔχων ποῦ τὴν κεφαλὴν κλίνει, εἶναι ὁ ἴδιος ὁ Θεός. Ἀντικείμενον τῆς πίστεως δὲν εἶναι τώρα μία ἀφηρημένη ἔννοια περὶ Θεοῦ, δὲν εἶναι ἡ ἀφηρημένη ἔννοια τοῦ Λόγου τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ τὸ συγκεκριμένον γεγονὸς ὅτι ὁ Θεὸς ἐβάδισεν ἐπὶ τῆς γῆς ὡς ἀπλοῦς ἄνθρωπος. Διὰ τοῦτο ὁ Χριστιανισμὸς δὲν εἶναι θεωρία, ἀλλὰ γεγονός. Εἶναι τὸ γεγονός ὅτι ὁ Θεὸς ἐσαρκώθη και ἔπαθε, τὸ γεγονός ὅτι ὁ Θεάνθρωπος ἀποτελεῖ τὸ κέντρον τῆς ἱστορίας. Τοῦτο εἶναι τὸ νόημα τὸ ὁποῖον περιέχεται εἰς τὸν γλυκὺν φθόγγον τοῦ ἀγγέλου «χαῖρε, κεχαριτωμένη Μαρία», ἢ, ὅπως θὰ εἴπουν οἱ Ἕλληνες χριστιανοὶ βραδύτερον, «χαῖρε, νύμφη ἀνύμφευτε».

Ὁ δεύτερος χαρμόσυνος φθόγγος τῆς σημερινῆς μεγάλης ἡμέρας, ὁ ὁποῖος ἐγκαινιάζει τὸν ἐνιαυτὸν τῶν Ἑλλήνων εἶναι τὸ «χαῖρε, ὦ χαῖρε, λευτεριά». Καὶ ὁ ἐνιαυτός τῶν Ἑλλήνων εἶναι τὸ 1821, τὸ ἔτος τῆς ἀναστάσεως τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Αἰώνων μαρτύρια και πόνοι, πόνοι και μαρτύρια ἀνήκουστα και ἀνέκφραστα μετουσιώνονται τῶρι εἰς τὸν νικηφόρον και ἅγιον αὐτὸν φθόγγον, ὁ ὁποῖος ἀπαλύ-

νει τὰ πονεμένα στήθη τῶν Ἑλλήνων. «Χαῖρε, ὦ χαῖρε, λευτεριά» ἀκούεται τώρα ἀπὸ παντοῦ. Καὶ πᾶσα ἡ γῆ βοᾷ μετ' εὐφροσύνης: «χαῖρε, ὦ χαῖρε, λευτεριά». Καὶ τὰ βουνὰ καὶ τὰ δάση καὶ τὰ λαγκάδια καὶ οἱ λόγγοι καὶ οἱ κάμποι καὶ τὰ πελάγη καὶ οἱ οὐρανοὶ ἀντηχοῦν «χαῖρε, ὦ χαῖρε, λευτεριά». Καὶ ὁ χαρμόσυνος ἦχος ἀναπέμπεται εἰς τὸν ἅγιον αἰθέρα ὡς θυμίαμα ἱερὸν εἰς τοὺς Θεούς. Καὶ οἱ πανευδαίμονες Θεοί, οἱ αἰωνίως νέοι, τὰ πανάρχαια πνεύματα τοῦ τόπου, οἱ Θεοί, οἱ ὅποιοι ἄλλοτε συνώδευσαν τοὺς ἀρχαίους Ἑλληνας ἐπὶ τῆς γῆς ταύτης, ἀγάλλονται τώρα καθὼς ἀκούουν ἀπὸ τὸ στόμα τῶν ἀπογόνων τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ εἰς τὴν αὐτὴν γλῶσσαν τὸ «χαῖρε, ὦ χαῖρε, λευτεριά». Ἀγάλλονται καθὼς βλέπουν τὸ «ἠγαπημένον νεόφυτον» τῆς ἐλευθερίας νὰ βλαστάνῃ, ν' ἀνθίσῃ καὶ νὰ κερπορορῇ εἰς τὴν λατρευτὴν τῶν γῆν. Ἀγαλλιοῦν οἱ Θεοὶ καθὼς βλέπουν τοὺς νέους Ἑλληνας νὰ ἐξέρχονται ἀπὸ τὸ ἔρεβος τῆς δουλείας, νὰ κίταλύν τὰ δεσμὰ τοῦ ζυγοῦ καὶ νὰ ὑψώνουν καὶ πάλιν ἐπάνω εἰς τὰ παλαιὰ ἱερὰ βάθρα, τὰ ὅποια εἶχαν σκεπασθῆ ἀπὸ τὴν τέφραν τῶν ἐρειπίων, τὰ πάγκαλα ἀγάλματά των καὶ τὸ ἄγαλμα τοῦ ἐλευθέρου ἀνθρώπου. Πόσα δάκρυα καὶ πόσα αἵματα ἐχύθησαν καὶ πόσος θάνατος ἀπλώθηκε κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν καὶ πόσα ἀκόμη δάκρυα καὶ πόσα αἵματα καὶ πόσος φρικτὸς θάνατος θὰ ἀπλωθῆ τώρα διὰ νὰ ἐπανεύρῃ ἡ ἐλευθερία τὴν ἀρχαίαν τῆς πατρίδα καὶ δόξαν! Τοῦτο ἀναλογίζονται τώρα οἱ πανευδαίμονες Θεοὶ καὶ δακρῦζουν, δακρῦζουν ἀπὸ χαρᾶν. Καὶ ὁ ἀκόμητος Πιᾶν, ὁ φύλαξ τοῦ αἵματος τῶν Ἑλλήνων εἰς τοὺς δρυμοὺς καὶ εἰς τοὺς βράχους, σκιρτᾷ ἀπὸ πανευτυχῆ ἡδονῆν καὶ ἀνασύρει τὴν παναρχαίαν φλογέραν του καὶ ἀρχίζει νὰ παίξῃ τὸν χαρμόσυνον ρυθμόν «χαῖρε, ὦ χαῖρε, λευτεριά». Καὶ ἡ χρυσῆ λύρα τοῦ Ἀπόλλωνος, ἡ ὅποια εἶχε σιγήσει τόσοις αἰῶνας, ἀκούεται πάλιν ἀπὸ παντοῦ, ἀπὸ τὰ ἐρείπια τῶν ἀρχαίων ναῶν, ἀπὸ τοὺς φλοίσβους τῶν ποταμῶν, ἀπὸ τοὺς ψιθύρους τῶν δασῶν, ἀπὸ τὰ κελαρύσματα τῶν πη-

γῶν τῶν δρέων, ὅπου σπεύδουν νὰ δροσίσουν τὴν δίψαν των οἱ ἀγωνισταὶ τῆς ἐλευθερίας.

Καὶ ὁ χαρμόσυτος φθόγγος τῆς ἐλευθερίας εἰσχωρεῖ εἰς τὰ βάθη τεσσάρων αἰώνων, οἱ ὅποιοι καλύπτονται ἀπὸ τὸ ἔρεβος τῆς δουλείας καὶ καλύπτουν μυριάδας μαρτύρων τῆς ἐλευθερίας, μαρτύρων γνωστῶν καὶ ἀγνώστων, καὶ μὲ τὸ ἄκουσμά του παύει ὁ αἰώνιος βόγγος τῶν νεκρῶν. Καὶ ἡ ἐλευθερία σιμώνει εἰς τὰ μνήματά των καὶ τὰ γλαυκά της μάτια δακρῦζουν. Καὶ ἡ αὔρα τοῦ ἔαρος τῶν Ἑλλήνων φέρει τὸν ὕμνον εἰς ὅλας τὰς ἐπάλξεις τοῦ γένους καὶ εἰς αὐτὴν τὴν βασιλεύουσαν, ὅπου ἔπεσεν ὁ τελευταῖος αὐτοκράτωρ τῶν Ἑλλήνων καὶ ὅπου τώρα θὰ μαρτυρήσῃ ὁ Πατριάρχης, ἐκεῖ ὅπου οἱ βυζαντινοὶ Ἕλληνες «ἐξέπιαν καὶ ἐξεκένωσαν τὸ ποτήριον τῆς πτώσεως». Ἐκεῖ ὅπου εἰσῆλθον «οἱ ἀλλογενεῖς εἰς τὰ ἅγια ἡμῶν, εἰς τὸν οἶκον τοῦ Κυρίου, καὶ ἡ δόξα, ἣν ἠυλόγησαν οἱ πατέρες ἡμῶν, ἐγεννήθη πυρίκαυστος καὶ πάντα τὰ ἔνδοξα ἡμῶν κατέπεσαν». Καὶ ὅλοι ὅσοι ἐμαρτύρησαν κατὰ τοὺς σκοτεινοὺς αἰῶνας τῆς δουλείας κραυγάζουν τώρα ἀπὸ τοὺς τάφους των: «Ἡμέρα ἀνταποδόσεως ἐπῆλθεν αὐτοῖς καὶ ἐνιαυτὸς λυτρώσεως πάρεστι. Ἀκουσάτω ἡ γῆ, καὶ οἱ ἐν αὐτῇ, ἡ οἰκουμένη καὶ ὁ λαὸς ὁ ἐν αὐτῇ: Χαῖρε, ᾧ χαῖρε, λευτεριά».

Τὸ ὀλιγάνθρωπον λοιπὸν ἔθνος τῶν Ἑλλήνων ἀποφασίζει νὰ καταθέσῃ τὴν ζωὴν του ὡς ἀπλοῦν ἐνέχυρον τῆς ἐλευθερίας. Ἡ Εὐρώπη ὁμως τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἐπαναπαύεται εἰς τὸν εὐδαιμονισμόν της, εἰς τὰς συνθήκας καὶ τὰς ἱερὰς συμμαχίας της. Δὲν πιστεύει εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῶν ταπεινωμένων ὡς τότε Ἑλλήνων, διότι οἱ εὐτυχοῦντες καὶ εὐδαιμονοῦντες δὲν πιστεύουν ὅτι γίνονται θαύματα, «δὲν ἀναγνωρίζουν τὴν χεῖρα καὶ τὸν δάκτυλον τοῦ Θεοῦ, ὁ ὅποιος κατευθύνει καλοὺς ἀνθρώπους πρὸς τὸ καλόν». Ἐλάχιστοι μόνον ἑλληνολάτραι ἐνθουσιάζονται. «Ὁφθαλμοὶ αὐτοῖς καὶ οὐ βλέπουσιν, ᾧτα αὐτοῖς καὶ οὐκ ἀκούουσιν» τὸ ἱστορικὸν θαῦμα τῶν Ἑλλήνων. Εἰς τὸ *fuit Grecia* τοῦ Metternich

οἱ Ἑλληνες ἀπαντοῦν est Grecia. Οἱ ἐγκαταλελειμμένοι ἀπὸ τοὺς λαοὺς τῆς Εὐρώπης Ἑλληνες ἐμφανίζονται τώρα εἰς τὸ προσκήνιον τῆς ἱστορίας συντροφευμένοι ἀπὸ τοὺς Θεούς. Οἱ πτωχοὶ ἀλλὰ συνάμα καὶ πλούσιοι Ἑλληνες, οἱ δυστυχεῖς ἀλλὰ συνάμα καὶ εὐτυχεῖς Ἑλληνες, αὐτοὶ οἱ ὅποιοι εἶχον καταφύγει εἰς τὰς φάραγγας τῆς χώρας, εἰς τὰς τρώγλας τῶν πετρῶν καὶ εἰς τὰ σπήλαια καὶ εἰς πᾶσαν ραγάδα, αὐτοὶ, οἱ ὅποιοι ἐπλανῶντο ἐπὶ αἰῶνας ἀπὸ μικροῦ ἕως μεγάλου εἰς τὰ ὄρη, ρίπτουν τώρα εἰς τὸ μέσον τῆς ἱστορίας ἀπὸ τὸ βάθος τοῦ στήθους των ἕνα φῶς, ἕνα «φῶς ποῦ πατεῖ χαρούμενο τὸν Ἄδη καὶ τὸ Χάρο». Καὶ μὲ τὸ φῶς τοῦτο φωτίζεται ὁλόκληρος ὁ ἱερός βράχος ποῦ λέγεται Ἑλλάς. Καὶ εἰς τὴν λησμονημένην αὐτὴν ἐσχατιὰν τῆς Εὐρώπης ἀναδύονται τώρα ἀπὸ τὸ βάθος τῆς ψυχῆς τῶν περιορρημένων καὶ ταπεινωμένων Ἑλλήνων, ἀναδύονται πλήρεις νεανικοῦ σφρβγους καὶ δροσερότητος, ἀλλὰ καὶ ἀδυσσιόπητοι αἱ μεγάλαι ιδέαι τῆς ζωῆς, ὄχι ὡς ἀφηρημένα πλάσματα, ἀλλὰ ὡς ἐνσώματα Ὀλυμπιακὰ ἀγωνίσματα, ἡ ιδέα τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς πατρίδος, ἡ ιδέα τοῦ ἔθνους καὶ τῆς πολιτείας, ἡ ιδέα τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς ἀνθρωπότητος, ἡ ιδέα τῆς ἱστορίας καὶ τῆς παραδόσεως, ἡ ιδέα τοῦ κάλλους καὶ τῆς λεβεντιᾶς, ἡ ιδέα τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν ἁγίων του. Τὰ Ὀλυμπιακὰ αὐτὰ ἀγωνίσματα, ὅπου ἐνσωματιώνονται αἱ μητέρες αὐταὶ ιδέαι τῆς ἐλευθέρας ζωῆς, φέρουν τὰ ὀρυκτὰ ὀνόματα: Δριαγασάνι, Ἄγια Λαύρα, Σπέτσαι, Ψαρρά, Ἰδρυα, Σάλωνα, Βαλτέτσι, Γραβιά, Μονεμβασία, Νάουσα, Χίος, Μεσολόγγι καὶ τόσα ἄλλα.

«Διοτίμα» γράφει ὁ ἑλληνολάτρης Hoelderlin πρὸς τὴν ἠγαπημένην του, «δὲν θὰ ἤθελα ν' ἀνταλλάξω τὴν αὔξουσαν αὐτὴν εὐτυχίαν μὲ τὴν ὠραιότεραν ἐποχὴν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Καὶ ἡ μικροτέρα ἀπὸ τὰς νίκας τοῦ ἀγῶνος τοῦτου μοῦ εἶναι περισσότερον ἀγαπητὴ ἀπὸ τὸν Μαραθῶνα, τὰς Θερμοπύλας καὶ τὰς Πλαταιάς». Οἱ λόγοι αὐτοὶ τοῦ ἑλληνολάτρου ποιητοῦ τοποθετοῦν τὰ ἀγωνίσματα τοῦ Ἑλλήνου

σιένα εἰς τὴν κορυφὴν τῶν αἰώνων, ὅπου ὡς ἀγάλματα θείας καταγωγῆς μόνον τὰ μοναδικὰ καὶ ἀνεπανάληπτα γεγονότα τῆς ἱστορίας ὑψώνονται.

Τὸ Εἰκοσιένα εἶναι τὸ μέγα γεγονὸς τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος. Συγκρινόμενον δὲ πρὸς τᾶλλα γεγονότα τοῦ αἰῶνος τούτου, τὰ πλεῖστα τῶν ὁποίων κατεκάλυψεν ἤδη ἡ τέφρα τῆς ἱστορίας, ἀποτελεῖ κορυφὴν εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήλθον οἱ νέοι Ἕλληνες καὶ διὰ τῆς ὁποίας εἰσῆλθον εἰς τὴν ἀθανασίαν, ἀθανασίαν ὄχι ἀφηρημένην καὶ ἔκτος χρόνου, ἀλλὰ ἀπτήν καὶ ἐν χρόνῳ, ὄχι σκεπασμένην ἀπὸ τὴν ἀχλὺν τῆς μεταφυσικῆς, ἀλλὰ κατάφωτον ἀπὸ τὰς ἰδέας τῆς ζωῆς. Εἶναι μοναδικὸς ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον οἱ ἀγωνισταὶ τοῦ Εἰκοσιένα εἰσέρχονται ὁ εἰς μετὰ τὸν ἄλλον εἰς τὴν ἀθανασίαν καὶ ἀναγκάζουν τὸν σύγχρονον κόσμον, εἴτε τὸ θέλει εἴτε δὲν τὸ θέλει, νὰ στρέψῃ τὰ βλέμματά του εἰς τὸ πάγκαλον τοῦτο θέαμα τῆς δόξης.

Ἔτσι τὸ πολιτικόν, ἠθικόν καὶ πνευματικόν μέγεθος τῶν Ὀλυμπιακῶν παλαισμάτων τοῦ Εἰκοσιένα ἀκτινοβολεῖ πέραν ἀπὸ τὰ ὄρια τῆς ἀγωνιζομένης Ἑλλάδος. Ἰσχύει λοιπὸν καὶ ὡς πρὸς τὸ Εἰκοσιένα ὅ,τι ἰσχύει καὶ διὰ τὴν ὅλην ἱστορίαν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἡ ὁποία, ἐνῶ εἶναι ἔργον τῶν Ἑλλήνων, μεταδίδει τὰ ἀγαθὰ καὶ τὰ φῶτά της καὶ εἰς ἄλλους λαούς. Οἱ Ἕλληνες ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἔδωκαν πολὺ περισσότερὰ ἀπὸ ὅσα ἔλαβον. Πόσα καὶ εἰς πόσους δὲν ἔδωκεν ἡ ἀρχαία κλασσικὴ Ἑλλάς; Ἀπὸ τῆς Κριμαίας μέχρι τῶν Ἡρακλείων στηλῶν αἱ ἑλληνικαὶ πόλεις, πραγματικὸς στέφανος φωτὸς τῆς Μεσογείου, μεταδίδουν τὰ ἀγαθὰ τοῦ πολιτισμοῦ εἰς τοὺς πέριξ βαρβάρους, τῶν ὁποίων ἡ ζωὴ μεταβάλλεται ἄρδην μὲ τὴν εὐεργετικὴν παρουσίαν τῶν Ἑλλήνων. Ὁ Πόντος καὶ ὅλη ἡ Μεσόγειος ἡμερεύουν καὶ ὅλοι οἱ λαοί, Ἕλληνες καὶ βάρβαροι, διαπλέουν τὴν θάλασσαν αὐτὴν δίχως φόβον, τὴν θάλασσαν τὴν ὁποίαν ὁ Πλάτων ὠνόμασε «ἡμετέραν θάλασσαν». Πόσα καὶ εἰς πόσους δὲν ἔδωκαν ὁ Ἀλέξανδρος καὶ οἱ διάδοχοί του μὲ τὸ ἀνοιγμα

τῆς Ἀσίας; Ἐὰν ἀνά τὴν Ἀσίαν μνημεῖα τῆς τέχνης τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν ἑλληνομαθῶν βαρβάρων εἶναι ἀπευθεῖς μάρτυρες περὶ τούτου. Πόσα καὶ εἰς πόσους δὲν ἔδωκε τὸ οἰκουμενικὸν ἑλληνικὸν Βυζάντιον; Ἐδίδαξεν ἀνονόμους καὶ ἀγραμμάτους λαοὺς νὰ γράφουν τὸ ὄνομα καὶ τὴν γλῶσσάν των καὶ μετέδωκεν εἰς αὐτοὺς τὸ φῶς τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀνάμεικτον μὲ τὸ φῶς τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος. Καὶ τὸ ἑλκοσιένα ὀρθώνεται ὡς μέγεθος πνευματικὸν ἐπὶ τῶν βάσεων τῆς αὐτῆς παραδόσεως καὶ δὲν ἀπετέλεσε μόνον τὸν ἀκρογωνιαῖον λίθον τῆς ἔκτοτε ὀλοκληρουμένης ἐλευθερίας τῶν νέων Ἑλλήνων, ἀλλὰ ἔγινε καὶ τὸ ἔναισμα τῆς ἐλευθερίας τῶν ἄλλων λαῶν τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἴμου, οἱ ὅποιοι ἔστέναν ὑπὸ τὸν ζυγὸν τῆς πνιγερᾶς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας.

Ἐορτάζοντες σήμερον τὴν ἐπέτειον τοῦ ἔνιαυτοῦ τῶν Ἑλλήνων καὶ τιμῶντες τὴν μνήμην τῶν οἰκοδόμων τοῦ μνημείου τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας ἔχομεν χρέος νὰ ἐμβιαθύνομεν εἰς τὸ νόημα τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας καὶ νὰ συνειδητοποιήσωμεν, ὅσον γίνεται περισσότερον, τὴν ἱστορικὴν μοῖραν τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Τοῦτο ἄλλως τε ἐπιβάλλεται εἰς ἡμᾶς καὶ ἀπὸ τὴν κρισιμότητα τῶν σημερινῶν καιρῶν!

Δύο εἶναι οἱ βασικοὶ τρόποι ἐνεργείας, τοὺς ὁποίους ἐμόρφωσεν ὁ Ἑλληνισμὸς ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα καὶ μὲ σταθερὰν ἐμπιστοσύνην εἰς τὴν δυνάμιν του ἐκαλλιέργησε κατὰ τὴν ἱστορικὴν του πορείαν μέχρι σήμερον, εἶναι ὁ ρεαλισμὸς καὶ ὁ ἰδεαλισμὸς. Οἱ δύο αὐτοὶ τρόποι δὲν ἀποτελοῦν διὰ τὸν Ἕλληνα ἀντίθεσιν, ἀλλὰ σύνθεσιν ὅλων τῶν ποικιλικῶν, ψυχικῶν, ἠθικῶν καὶ πνευματικῶν του δυνάμεων. Ὅλα τὰ εἶδη τῆς ἑλληνικῆς δημιουργίας, ἡ πολιτεία, ἡ τέχνη, ἡ θρησκεία, ἡ ἐπιστήμη, ἡ φιλοσοφία καὶ τὰ συγκεκριμένα εἶδη τῶν ἀρετῶν τῆς ζωῆς, διέπονται καὶ ἀπὸ τοὺς δύο αὐτοὺς τρόπους ἐνεργείας τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος. Δὲν ὑπάρχει ἔργον ἑλληνικόν, δὲν ὑπάρχει μνημεῖον τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος, τὸ ὅποῖον νὰ μὴ εἶναι συνάμμι ρεαλιστικόν

καὶ ἰδεαλιστικόν, νὰ μὴ εἶναι μεικτόν, ὅπως λέγει ὁ Πλάτων, ἀπὸ στοιχεῖα πραγματικὰ καὶ ἰδανικά. Τὸ μέτρον τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος ἔγκειται ἀκριβῶς εἰς τοῦτο, ὅτι φέρει εἰς ἄρμονίαν τὴν πραγματικότητα καὶ τὴν ἰδέαν, τὴν φυσικὴν καὶ τὴν μεταφυσικὴν πλευρὰν τῆς ζωῆς καὶ ὅτι ὅλα τὰ δημιουργήματά του ἀποτελοῦν ἄρμονικὴν συζυγίαν τῶν δύο τούτων ὄψεων τῆς ζωῆς.

Κλασσικὸν παράδειγμα αὐτῆς τῆς διπλῆς ἐνεργείας τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος ἀποτελεῖ διὰ τὴν ἀρχαιότητα τὸ ἄγαλμα, ὅπου φυσικὴ καὶ μεταφυσικὴ ὄψις τῆς ζωῆς, ὅπου τὸ φαίνεσθαι καὶ τὸ εἶναι, ἀδελφώνονται κατὰ τρόπον ἄπτόν καὶ συγκεκριμένον εἰς μίαν μορφήν λάμπουσαν ἀπὸ μεταφυσικὸν φῶς καὶ πυκνὴν συνάμα ἀπὸ τοὺς χυμοὺς τῆς ζωῆς. Παράδειγματικὸν ἐξ ἄλλου μνημεῖον τῆς αὐτῆς ἐνεργείας τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος κατὰ τὴν βυζαντινὴν περίοδον εἶναι ἡ βυζαντινὴ χριστιανικὴ τέχνη καὶ συγκεκριμένως τὸ μωσαϊκόν, ὅπου ἡ μία μεταφυσικὴ οὐσία τῆς ζωῆς ἑναρμονίζεται μὲ τὰς πολλὰς φυσικάς της ὄψεις, ὅπου τὸ ἀνέσπερον μεταφυσικὸν φῶς διαθλάται εἰς τὰ πολλὰ καὶ ποικίλα χρώματα τῶν ψηφίδων καὶ ὁ θεατὴς δὲν γνωρίζει τί νὰ θαυμάσῃ πρῶτον καὶ τί ὕστερον, τὴν ἐνότητα τοῦ μεταφυσικοῦ πνεύματος ἢ τὴν πολλότητα τῶν χρωμάτων. Ἐν καὶ πολλὰ εὐρίσκονται ἕδῳ εἰς μίαν διαλεκτικὴν, εἰς μίαν μυστικὴν ἢ μᾶλλον μυστηριακὴν σχέσιν. Παράδειγμα τέλος τοῦ αὐτοῦ φαινομένου ἀπὸ τὴν νεωτέραν ἱστορίαν τοῦ ἔθνους εἶναι τὸ δημοτικὸν τραγοῦδι καὶ ἡ ποίησις τοῦ Σολωμοῦ, ὅπου ἰδέα καὶ ζωὴ, ἰδανικὸν καὶ πραγματικόν, πυκνώνονται εἰς ἄδρὸν στίχον καὶ ρυθμόν, σφύζοντα ἀπὸ τὴν ἀκμὴν καὶ τῶν δύο στοιχείων, τοῦ φυσικοῦ καὶ τοῦ μεταφυσικοῦ πόνου τῆς ζωῆς.

Διὰ τῆς εὐτυχοῦς αὐτῆς κράσεως ἰδεαλισμοῦ καὶ ρεαλισμοῦ κατώρθωνε ὁ Ἑλληνισμὸς νὰ ὑπερνικᾷ κατὰ γόνιμον τρόπον τὴν ἀντιδικίαν καὶ τὴν διαλεκτικὴν τῶν παλαιῶν καὶ τῶν νέων ἰδεῶν τῆς ζωῆς καὶ ν' ἀναχωνεῦν τὰ παλαιὰ νοήματα

μέσα εἰς τὰ νέα αἰτήματα τῆς ζωῆς. Καὶ ἴσως τοῦτο εἶναι τὸ βαθὺ νόημα τοῦ λόγου τὸν ὁποῖον εἶπεν ὁ ἀρχαῖος Αἰγύπτιος ἱερεὺς εἰς τὸν Σόλωνα: «Ἕλληνες ἀεὶ παῖδες ἐστέ», ἐσεῖς οἱ Ἕλληνες ἔχετε αἰωνίαν νεότητα, ἐνῶ τὸ πνεῦμα τῶν Αἰγυπτίων εἶναι στατικὸν καὶ ἀπολιθωμένον. Ὁ λόγος αὐτός, εἴτε εἶναι πλάσμα τοῦ Πλάτωνος, εἴτε εἶναι πραγματικός, ἰσχύει ὄχι μόνον διὰ τὴν ἀρχαιότητα, ἀλλὰ καὶ δι' ὅλην τὴν ἱστορίαν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Ἰσχύει ἐπίσης ὄχι μόνον διὰ τὴν διαλεκτικὴν πάλην τῶν ἰδεῶν ἐντὸς τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἀλλὰ καὶ διὰ τοὺς δραματικούς ἀγῶνας τοὺς ὁποίους ἠγωνίσθη ὁ Ἕλληνισμὸς πρὸς τὰ ἔξω, πρὸς πνεύματα καὶ καθεστῶτα τὰ ὅποια εἰσέβαλον ἢ εἰσῆλθον εἰρηνικῶς κατὰ καιροὺς εἰς τὸ ἔδαφός του.

Εἶναι πράγματι δραματικὴ ἡ πάλη τοῦ Ἕλληνισμοῦ πρὸς τὴν οἰκουμενικὴν αὐτοκρατορίαν τῶν Ῥωμαίων, πάλη καθαρῶς πνευματικὴ. Τέσσερας καὶ πλέον αἰῶνας ἐμόχθησεν ὁ Ἕλληνισμὸς καὶ τὸ μέγα κατόρθωμά του ἦτο νὰ ἐξελληνίσῃ τὸν Ῥωμαϊσμὸν καὶ νὰ μετακινήσῃ τὴν ἔδραν τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους ἀπὸ τὴν παλαιὰν εἰς τὴν νέαν Ῥώμην. Ὁ λόγος τοῦ Κάτωνος ὅτι: «ἂν οἱ Ἕλληνες κατορθώσουν νὰ μᾶς μεταδώσουν τὴν φιλοσοφίαν των, θὰ καταστρέψουν δι' ἡμᾶς τὰ πάντα», ἔγινε τώρα πραγματικότης. Καὶ τὸ θαυμαστὸν εἶναι ὅτι ὁ Ἕλληνισμὸς κατὰ τοὺς αὐτοὺς αἰῶνας τῆς Ῥωμαιοκρατίας ἠγωνίσθη καὶ ἄλλον, μέγαν ἀγῶνα, πρωταφανῆ διὰ τὴν ἱστορίαν καὶ ἐνίκησε. Διεμόρφωσε καὶ ἐκραταίωσε τὴν δοξολογίαν, κατόρθωσε νὰ συμριλιώσῃ τὸν Χριστιανισμὸν μὲ τὴν οὐσίαν τοῦ πνεύματός του. Καὶ τοῦτο σημαίνει ὅτι ἐμόχθησε καὶ ἐπέτυχε νὰ προσδώσῃ εἰς τὴν θεῖαν δόξαν τῆς νέας θρησκείας καὶ ὅλην τὴν δυνατὴν ἀνθρωπίνην δόξαν, τὴν λάμπριν τοῦ ἑλληνικοῦ λόγου καὶ τὸ κάλλος τῆς ἑλληνικῆς τέχνης. Καὶ διὰ μὲν τοῦ λόγου ἀνέπτυξε ὁ Ἕλληνισμὸς τὸ πνεῦμα τῆς Καινῆς Διαθήκης καὶ τὸ διέδωκεν εἰς ὄλους τοὺς λαούς, διὰ δὲ τῆς

τέχνης ἔδωκεν αἰσθητὴν μορφήν εἰς τὸ συγκλονιστικὸν συναίσθημα τῆς νέας θρησκείας, ἡ ὁποία διδάσκει, ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι ἄπειρος. Καὶ ἀκριβῶς τὸ συναίσθημα τοῦ ἀπείρου ἐκφράζει ὁ βυζαντινὸς ναός, ἐνῶ ὁ ἀρχαῖος ἐκφράζει τὸ συναίσθημα τοῦ πεπερασμένου. Ὁ βυζαντινὸς ναός λύει αἰσθητικῶς τὸ πρόβλημα τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, ἐνῶ ὁ ἀρχαῖος ἔλυσε αἰσθητικῶς τὸ πρόβλημα τῆς θρησκείας τῶν Ὀλυμπίων Θεῶν, οἱ ὁποῖοι ἦσαν πεπερασμένοι.

Ἔτσι ἡ εὐκρασία τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος ἀνανεώνεται μετὰ τὸν ἀγῶνα κατὰ καιροῦς καὶ ἐπιζῆ τὸ ἔθνος κατὰ τὸν ἀδυσώπητον ροῦν τῆς ἱστορίας. Καὶ τὸ θαυμαστὸν εἶναι ὅτι κάθε νέα μορφή καὶ δημιουργία τοῦ πνεύματος τούτου ἐμφανίζεται ὡς πρωτότυπος καὶ πρωτόπλαστος. Καὶ ὁ νέος Ἑλληνισμός, τοῦ ὁποίου τὰ πολιτικὰ θεμέλια ἐτέθησαν ἀπὸ τὸ Εἰκοσιένα, ἐνῶ τὰ πνευματικὰ του θεμέλια ἀνάγονται εἰς τὴν τελευταίαν περίοδον τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, τὰ δὲ ἠθικά του τέλος θεμέλια εἶναι τὸ ἀπόκρυφον ἔργον τοῦ σκοτεινοῦ καιροῦ τῆς Τουρκοκρατίας, ἀποτελεῖ πρωτόπλαστον μορφήν τῆς μιᾶς καὶ πολυπαθοῦς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας. Καὶ ἡ μορφή αὕτη ἔχει ὅλα τὰ γνωρίσματα τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος, τὴν παιδικότητα, τὴν ἀνδρικότητα, τὴν λιτότητα, τὴν τραγικότητα καὶ τὴν πνευματικότητα, χαραγμένα ὁμῶς κατὰ τοὺς τύπους τῆς νέας ἐποχῆς καὶ κατὰ τὰ αἰτήματα τῆς ἱστορικῆς στιγμῆς. Ὁ νέος Ἑλληνισμὸς εἶναι φαινόμενον ἔξω ἀπὸ τὴν θεωρητικὴν ἰδεολογικὴν κίνησιν, ὅπως τὴν ἔφερεν ἡ γαλλικὴ ἐπανάστασις, ἡ ὁποία δὲν ἦτο δυνατόν νὰ δώσῃ συνθήματα εἰς τὴν ἑλληνικὴν, διότι ἐκεῖνη μὲν ἦτο ἐμφύλιος πόλεμος, ἡ δὲ ἑλληνικὴ ἦτο πραγματικὴ ἐπανάστασις. Ὅπως τὸ γλεῦκος, ὅταν ἀναμειχθῆ μετὰ παλαιὸν ἰσχυρὸν οἶνον, ψήνεται ἐνωρίτερον καὶ προσλαμβάνει περισσότερον ἄρωμα, ἔτσι καὶ ὁ νέος Ἑλληνισμὸς εἶναι πνεῦμα νέον, ἀναμειγμένον ὁμῶς μετὰ τὰ νάματα τῆς παλαιᾶς παράδοσεως τῶν Ἑλλήνων.